

PEDAGÓGIA, TEOLÓGIA ÉS FILOZÓFIA COMENIUS GONDOLATI RENDSZERÉBEN

A középkorban a pedagógia még nem önálló tudomány, szorosan kapcsolódik a társadalomtudományokhoz, valamint a filozófiához. A középkori egyetemeken nincs is önálló képviselője ennek a tudományágnak. A szaktudományok kialakulása több évszázados folyamat eredménye, valójában a 19. század végére teljesedik ki.

Gyakran találkozunk interdiszciplinális határesetekkel, amikor nehéz eldönteni, hogy egyes tudósok melyik tudományterületen alkottak a legmagasabb színvonalon. Comenius vonatkozásában ez a kérdés viszonylag könnyen megválaszolható, hiszen pedagógiai munkásságának van korunkban a legnagyobb hatása, másrészt az is tény, hogy Comenius a teológiai problémák megítélésében sem volt járatlan, a társadalomra, oktatásra vonatkozó nézeteit pedig a pánszofizmus ideológiai alapjára helyezte.

Ismerjük meg először azt a kort, amelyben Comenius élt. A 16. század végén született, és a 17. századra esett alkotó élete.

Melyek a két évszázad jellemző vonásai?

A polgárság gazdasági megerősödése, társadalmi jelentőségének növekedése öntudatra ébresztette ezt a társadalmi réteget. Ez indukálta egy új ideológia, a humanizmus, valamint egy új világszemlélet, a reneszánsz kibontakozását. Mindez gondolati síkon előkészítette a reformációt.

Európa azon területe, amelyen a kontinens története szempontjából a legfontosabb változások mentek végbe, a reformációig a római katolikus egyház befolyása alatt állt, nyelvileg is egybefogta a latin nyelv, mivel a reneszánsz kibontakozásáig a görög nyelvet egy pogány kultúra terjesztőjének tekintették, így inkább csak a latin nyelvű forrásokra támaszkodtak. A latin nyelvet tartották a keresztény eszme hordozójának.

A reformáció ezt az egységet több tekintetben megbontotta. Részben teológiai síkon, de egyházszerkezeti, sőt nyelvi értelemben is. A reformációt a történészek nem csupán hittudományi kérdésnek tekintik. A katolikus dogmák elvetését látják benne, de fontos politikai következményekkel járó társadalmi mozgalom is.

Nem csupán az egyház megújítására tehetett kísérletet a reformáció, de a társadalom erkölcsi felemelésére, valamint egy jobb életminőség kialakítására is.

A reformáció elméleti alapjának megvetéséhez szükség volt Erasmus munkásságára, aki bibliakritikájával feltárta a Biblia eredeti szövegét, ami biztos ideológiai alapot hozott létre egy új vallás megteremtéséhez. Annak ellenére, hogy ő maga kitért a reformációt hirdetők vonzásából.

Luther Erasmus munkásságát folytatta, amikor a Bibliát a német nyelvterület minden polgára számára elérhetővé tette. Ezzel a protestáns ember közvetlen kapcsolatba került a Szentírással, szinte saját kezébe vette sorsát, hogy hite segítségével irányíthassa. A reformáció iskolapolitikája széles néptömegeket emelt ki az írástudatlanság állapotából, ami nagyban elősegítette egy új Európa megszületését. Ez volt a reformáció legjelentősebb ösztársadalmi hatása.

A reformáció vívmányai katolikus oldalról sem maradhattak válasz nélkül, ami az ellenreformáció mozgalmában öltött testet. Az új Európa kifermálásában, ami erkölcsileg megtisztult, politikai törekvéseiben jóval demokratikusabb volt, a reformációnak vitathatatlan érdemei voltak.

A reformáció volt azonban az a társadalmi mozgalom is, amely a vallásháborúk sorozata következtében szinte átrajzolta Európa térképét. Közvetett hatásaként megszűnt Angliában a királyság, elmélyítette a német nyelvterület megosztottságát, de támogatta a feudalizmusellenes erők ideológiai, társadalmi, politikai küzdelmeit is. Comenius ezen ideológia hirdetőjeként válhatott a 17. század meghatározó személyiségévé. Gondolati rendszerében a huszitizmusnak is szerepe volt, Bacon és Campanella nézeteinek hatása szintén tetten érhető műveiben.

Minden munkája több módon mutatja be a valóságot. Geréb György kandidátusi értekezése megvizsgálta az Orbis pictus anyagát. A teológia és etika az anyag 11%-ában fordul elő. Természettudományi, fizikai és kémiai ismeretek az anyag 37%-ában találhatóak. A növények és állattenyésztés, valamint az ipar és kereskedelem kérdéseit az anyag 23%-a tartalmazza. Államjogi és civilizációs ismeretek 15%-ot alkotnak. A tudomány, a művészet, a bölcsélet kérdéseivel 14% foglalkozik.

Szinte minden munkájában enciklopédikus tudásanyag felhalmozására törekedett. (Geréb, 1958, 1013) A kor tudományossága még nem zárta ki, hogy polihisztorként tevékenykedjen. A természet törvényszerűségeit a társadalomra alkalmazta. *„Comeniusnál a filozófiai indokolás mindenkor vallásos, az ő okoskodása teleologikus, és viszszavezet a dolgok ősforrásához, ami nála Istennel azonos..”* (Kovács, 1970, 15)

Mi is a pánszofizmus lényege?

„Pansopia est sapientia universalis”. (Schaller, 1967, 16). A pánszofizmus tehát általános bölcsélet? „So ist also die Pansophia eine universale, d.h. auf das Universum, das Weltganze bezogene Weisheit.” (Schaller, 1967, 16)¹ A panszofia az emberi boldogulás eszköze. Boldogulni pedig csak tudás segítségével lehet.

„Comenius a bölcsességet nem tartotta öncélúnak, hanem a javítás, tanítás, emberi boldogulás közvetlen eszközének. A bölcsességnek szerinte egyik legfőbb tulaj-

¹ Egy univerzális, a világ egészére vonatkozó bölcsélet

donsága, hogy segítségével uralkodunk a természetben, ésszerűen eltervezhetjük cselekedeteinket.” (Geréb György, 1958, 952)

A megértés, beszéd és cselekvés egysége Comenius szerint minden bölcsesség forrása. A tudás birtokában megismerhetjük a természet törvényeit, és a természetet hasznossá tehetjük az ember számára.

Comenius nem lát ellentétet a tudás és a hit között. Szerinte a teológusok a Szentírásból, a filozófusok a természet törvényeiből vonnak le következtetéseket.

Comenius szerint az ismeretek három forrásból származnak: a tapasztalásból, az észből és a kinyilatkoztatásból. (Bán Imre, 1958, 931)

„pánszofikus rendszerében minden tudomány az üdvösség szolgálatában áll.” (Bán, 1958, 932)

Harmóniára törekvő szelleme mély vallásos meggyőződése alapján nem is juthatott volna más megállapításra. Utal egyik tanárára, aki segített neki feloldani a *Hit és Tudás* közötti ellentétet.

Comenius szerint a világ megismerhető. Filozófiája a világ megismerésének ügyét próbálta szolgálni. A bölcsesség nem öncélú, hanem az ember hasznára fordítható ideológia.

„Filozófiai rendszere a valóságtól nem elválasztott, elvont gondolatrendszer, hanem a természet és társadalom jelenségeiből táplálkozik, valamint arra is hat vissza.” (Geréb, 1958, 952)

Gondolati rendszere utópisztikus. Comeniusnál a filozófiát a teológia kiegészíti. Ahol a tudományos gondolkodás eredménye végesnek tűnik, ott a teológia oldja fel az ellentéteket. Segít az isteni gondoskodás. Ez skolasztikus hatás gondolatrendszerében.

Hegeli mértékű filozófiai rendszert nem alkotott, de elméleti munkásságának utókorra gyakorolt hatása jelentősnek mondható. A társadalom átalakításának meghatározó eszköze az oktatás megreformálása, amely iskolák alapításával, valamint a tanulók korszerű ismeretekkel való felvértezésével érhető el. Helyesen ismerte fel Comenius, hogy minden nemzet, de az egyén számára is a tudás jelentheti a felzárkózás lehetőségét.

Filozófiai nézetei több forrásból táplálkoznak, Comenius azonban egységes, logikus egészévé rendezi az általa elfogadható gondolati tartalmakat. A pánszofizmus nem elvont, szinte minden művelt olvasó számára könnyen érthető gondolati rendszer, amelynek közvetlen célja Comenius iskolapolitikájának ideológiai megalapozása. Az oktatáspolitikai feladata pedig a hit szolgálata.

A hit és a hittudomány Comenius munkásságában

Német méltatói 110 munkát tulajdonítanak Comeniusnak, melyek közül szinte mindegyik tanulmány rendelkezik teológiai tartalommal. A korban ez természetesen mondható, Comenius esetében ez azért sem meglepő, mivel tudjuk, hogy a Cseh Testvérek közösségének papja, majd püspöke volt. Elsősorban tehát pap, nem pedig tanár. Csak szinte lelki készletéből válik tanárrá, mivel felismeri az iskola hitet közvetítő jelentőségét. Pedagógusként válik viszont egész Európában ismert emberré.

Rácz Lajos sárospataki teológiai tanár, aki országosan is nagy jelentőségű munkát írt Comeniusról, utal könyvében arra (Rácz, 1931, 125), hogy Comenius 1651-ben cseh nyelven *Homiletika* címmel könyvet jelentetett meg saját egyháza számára.

Criegern, aki egy egész könyvet szentelt Comenius teológiai munkásságának, azt írta a Cseh Testvérek munkálkodásáról, hogy „*Die Theologen der Brüderkirche haben sich im Allgemeinen mehr dem Praktischen als dem Theoretischen zugewendet, und ihre übrigens sehr fruchtbare schriftstellerische Thätigkeit beschäftigt sich daher weniger mit wissenschaftlichen Untersuchungen als mit Fragen des Lebens,*” (Crieger, 1881, 106)²

A kérdés csak az, hogy ez volt-e jellemző Comeniusra is, vagy ő kivételes egyénisége volt-e közösségének?

Criegern így méltatta Comenius munkásságát: „*da er nicht um der Wissenschaft selbst willen, sondern um des praktischen Bedürfnisses willen geschrieben hat. Aber selbstständig und beachtenswerth ist bei ihm die Anwendung der Theologie auf andere Wissenschaften*” (Crieger, 1881, 106)³

Majd így folytatta Comenius munkásságának méltatását:

„*Comenius war tief religiös und zwar im Sinne seiner Confession; d.h. er ist in erster Linie Pietist, insofern Reinheit des Wandels und Weltflucht für ihn die nächsten und wesentlichsten Merkmale der Frömmigkeit sind; er ist so dann Mystiker, insofern seine Seele in innigster unmittelbarer Vereinigung mit dem Heilande die höchste Seligkeit empfindet, und er ist endlich orthodox, insofern er streng an den Centraldogmen des Christentums festhält, ohne jedoch die consequente Lebrdurbildung der lutherischen oder reformierten Kirche sich anzuzeigen oder eine selbstständige Glaubenslehre aufzustellen.*” (Crieger, 1881, 107)⁴

Comenius szerint a vallásosság a lélek teljes egyesülése Istennel. (*völlige Vereinigung der Seele mit Gott*). (Crieger, 1881, 107)

Az ember ugyan a természet ura (Comenius, 1896, 10), de földi élete csak átmenet, „*Az ember végcélja e földi léten túl esik.*” (Comenius, 1896, 2)

Pedagógia

Comenius a nevelés fontosságát és rendkívül felelősségteljes voltát világosan ismerte. Didactica Magna című munkájában Melanchtont idézi, amikor azt írja, hogy „*Az ifjúságot helyesen nevelni kissé nagyobb dolog, mint Tróját megvénni*” (Comenius, 1896, II.)

² A Testvérek Közösségének teológusai sokkal inkább a gyakorlat felé fordultak, mint az elmélet felé, és a különben nagyon termékeny írói tevékenységük inkább az Élet kérdéseivel foglalkozott, mint tudományos vizsgálódással.

³ „*Nem magáért a tudományért, hanem gyakorlati szükséglet miatt írt. De önálló és figyelemreméltó az a tevékenysége, ahogyan a teológiát más tudományokkal kapcsolatban alkalmazta.*”

⁴ *Comenius mélyen vallásos volt, saját hitvallása szerint, azaz főképpen pietista volt. Olyan értelemben, hogy a változás tisztasága, valamint a világból való menekülés számára a jámborság legfontosabb jellemzői voltak. Hitet a misztikumban, olyan értelemben, hogy lelke az Isten országával a legközelebbi lelki közösséget alkotta, és végül is ortodox, mert a legtisztább módon igazodott a kereszténység dogmáiboz, anélkül, hogy a lutheri, vagy a református egyház tanait következetesen elsajátította volna, vagy önálló, a hitre vonatkozó gondolati rendszert alkotott volna.*

Minden nemzet számára elkerülhetetlen feladat szerinte a színvonalas iskola-rendszer megteremtése.

Az oktatás szükségességének is vallásos magyarázata van. Isten a saját képére teremtette az embert, akinek kivételezett helyzete van az élőlények között. Az embernek így erkölcsi kötelessége, hogy önmagát képezze. „*Ezekből következik, hogy az embernek három veleszületett (lényeges) szükséglete van: a) hogy minden dolgot ismerjen B) a dolgok, s önmaga fölött uralkodjék, c) mindent Istenre, mint a dolgok forrására vonatkoztasson. Ezek közönséges szavakkal kifejezve: 1. tanultság, II. erény, vagyis jó erkölcs, III. vallásos érzelem, vagyis kegyesség.*” (Comenius, 1896, IV. fejezet, 10)

A panszofiai tanulmány meglelt akadályai című sárospataki írásában így támasztja alá az iskolák szükségességét:

valóban ezen a sarkon fordul az ég és az, mivel az egyház és az állam szükségképpen olyan nemzedéket örököl utánunk, amilyenek mi neveljük ezeket az ifjakat, akik majdan vezetik és igazgatják őket. (Kovács, 1970, 158)

Véleménye szerint minden társadalmi réteget be kell vonni az oktatásba.

„Nemcsak a gazdagok és előkelők gyermekeit kell iskolába küldeni, hanem valamennyit egyaránt: nemeseket és nem nemeseket, gazdagokat és szegényeket, fiúkat és lányokat, nagy és kis városokban, falukban és szállásokon;” (Comenius, 1896, 37)

A korban az is rendkívül haladó elképzelés, hogy Comenius a nyilvános iskoláztatást előnyben részesítette a magánoktatással szemben. Az pedig, hogy az oktatást egy állam minden polgárára ki akarta terjeszteni, származás és anyagi helyzettől függetlenül, azt bizonyítja, hogy Comenius ezzel az elgondolásával is jóval megelőzte a 17. század gondolkodóit. Nemzet, nép és hit meghatározó fogalmak számára.

Az iskolák alapításáról szóló részben Luther felhívására hivatkozik. A tehetségek taníttatása érdekében utal az adományozásra (Comenius, 1896, 47).

Hangsúlyozta, hogy ezzel megakadályozható a tehetségek elvesztése, akiknek a támogatása mind felekezeti, mind pedig nemzeti szempontból kötelező elvárás.

A mindenkit mindenre oktatásból a nőket sem vonta ki.

„Annak sincs elegendő értelme, hogy miért kellene a nőnemet (hogy külön is szóljak róla) a tudományos műveltségtől (a latin nyelv ismeretétől, vagy az anyanyelv irodalmának ismeretétől) egyáltalán kizárni. Ők is Isten képére teremtve, egyenlőkép részesei a jövő élet kegyelmének, szintén bírnak a tudományokra is fogékony (gyakran a mi nemünket is felülmúló) elmével;” (Comenius, 1896, 39)

A nőnevelés kérdésének megoldásával saját korában nem foglalkozhatott, de elviekben elősegíthette a nők egyenjogúsítását.

A megismerés folyamatában az érzékelés jelentőségét a következő módon hangsúlyozza:

„A gyermeknek elsöben érzékeit kell gyakorolni (ez a legkönnyebb), aztán emlékezetét, majd értelmét, ítélt tehetését. Így következnek azok egymásra fokozatosan; mert minden tudás az érzékekből ered s az (érzéki) képzelet által jut az emlékezetbe; erre az egyesekből való rávezetés (inductio) a dolgok kellö megértésébö lesz a tudás bizonyos voltának megítélése.” (Comenius, 1896,99)

Comenius már Locke előtt felfedezte az érzékelés jelentöségét a megismerés folyamatában. A sikeres oktatás érdekében igyekezett alkalmazni ezen ismeretét. Erre alapozta a szemléltetö oktatás elvét is.

A nevelés és oktatás során Comenius elveti az erőszakot. Híres jelmondata szerint „minden önként folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak”. (Geréb, 1958, 948)

A tanulói teljesítményt motiváló erő a jó tankönyv és a jó módszer legyen: „e nevelés valamely könnyü módszerrel történjék, mely nemcsak el nem ijeszti a tanulástól, söt mintegy csemege által csalogatja a növendékeket;” (Comenius, Nagy Oktatástan, 1896, 47)

A testi fenytést a következö szavakkal utasítja el: „I. A tanulás miatt verést nem szabad alkalmazni. (Ha nem tanul a gyermek, az a tanító hibája; mert vagy nem tudja, vagy nem akarja a tanítványt taníthatóvá tenni.)” (Comenius, 1896, 103)

Ha figyelembe vesszük, hogy Európában a két világháború közötti idöszakban még előfordult a testi fenytés, akkor azt kell megállapítanunk, hogy Comenius ezen a téren is messze túlszárnyalta kortársait, söt az öt követö két évszázad számos szakemberét is. Joggal tételezhetjük fel, hogy nagyon jól ismerte diákjait, a diákok érzelmi reakcióit.

A jobb módszer meghonosítása érdekében alkotta meg kiváló tankönyveit, a VIA könyveket, valamint az Orbis pictust.

A tantárgyak közül kiemelte a matematikát. Az anyanyelv oktatását és ápolását is hangsúlyozta, mert rájött, hogy az anyanyelv használata a fogalmakhoz kötödö gondolati műveleteket megkönnyíti.

Mivel pedagógiai munkássága nem terjedt el olyan széles körben, hogy alapvetö változást eredményezett volna az oktatásban, így a 19. század első felében az anyanyelv, valamint a reáltárgyak oktatásának ügye még mindig a megoldatlan kérdések közé tartozott.

Az oktatás egyik legfontosabb kérdése a 17. században is az idegen nyelvek, elsösorban a latin nyelv oktatása volt. Az európai iskoláztatás a korai középkorban alakult ki, a kolostori iskolák biztosították a keresztény szemlélet, valamint a latin nyelv átmentését. Mivel az írástudók szinte kivétel nélkül minden országban a latinul tudó szerzetesek voltak, így a középkori iskoláztatás latin nyelvü volt. Ennek számos haszna volt, de oktatási szempontból Comenius korában már hátránya is megmutatkozott.

Elönyös volt, hogy létezett egy közös európai nyelv, amelyen a művelt emberek közölhették egymással gondolataikat. Comenius szerint „a nemzetek számára mint nemzetközö tolmács nélkülözhetetlen” (Kovács, 1970, 164) (A latin írók folyékony olvasásához)

Ugyanakkor hátrányos volt, hogy viszonylag sok idöt vett el a latin nyelv elsajátítása, így a tanulók más tudományágak tanulmányozását nem végezheték el, vagy a kívánatosnál sokkal kisebb mértékben.

A latin nyelv Comenius korában még nem holt nyelv, a tanárok és tanulók kötelesek voltak a magán jellegü beszélgetést is ezen a nyelven folytatni. Az óra a

középiskolában latin nyelven folyt. Az alap az ókorban használatos latin volt, de egyre több olyan fogalom jelent meg, amire az ókori latin szövegekben már nem találtak szavakat. Comenius önkényes szóképzésbe kezdett ezen hiányosság pótlására, amiért sokan bírálták.

Rácz Lajos szerint Comenius stílusa nem volt ugyan cicerói, de egy jó stílusú középkori latin nyelvet használt.

A kommunikatív készségek fejlesztését Comenius a következő módon képzelte el:
„A nyelvet úgy képezzük, hogy amit megértett és emlékezetébe vésett, s tollal is ki tud már fejezni, azt rögtön használatra szájjal is elő tudja adni. –Így kell mindig előrehaladni, s ezeket a fokozatokat sohasem szabad összezavarni.” (Kovács, 1970, 177)
(A latin írók folyékony olvasásához)

Comenius oktatási módszere szerint tudniuk kellett a tanulóknak a kommunikáció folyamatában is alkalmazni a nyelvet.

Az számára is nehezen megválaszolható kérdés volt, hogy melyik és hány nyelvet kell tanulni. Egyet, néhányat, vagy mindegyiket?

„Mindenik nyelvet külön kell tanulni. Először a nemzeti nyelvet, aztán az azon vidéken használatosat, t. i. a szomszédos nemzet nyelvét (az élő nyelveket véleményem szerint előbb kell tanítani, mint a tudós nyelveket) ; aztán a latint, görögöt, hébert, egymás után , nem egyszerre; másként egyik a másikat zavarja.” (Comenius, 1896, 164)

Az iskolai oktatás egyik hiányosságának érzi, hogy a nyelvtanítás nem kapcsolódik össze a tantárgyak tanításával:

„Az iskolák a dolgok előtt tanítják a beszédet. Egynehány évig tanítják a tanulókat a nyelvtudományokban s aztán nagy későn térnek a tárgyas ismeretre, mennyiségtanra, természettudományra. Pedig a tárgyak képezik az alapot, a szó csak járuléka; a dolog a test, a szó a ruházat; a dolog a mag, a szó a héj, a hüvely. Egyidejűleg kell hát azokat nyújtani az ifjú elmének és pedig első helyen a dolgokat úgy, mint a megismerésnek és beszédnek tárgyait.” (Comenius, 1896, 47)

A nyelv jelrendszerét igyekezett a konkrét tartalomhoz kötni. Az ismeretek bővítésével párhuzamosan szándékozott a nyelvet elsajátíttatni. A latin nyelv tanítását beépítette az ismeretek bővítésének rendszerébe.

A nyelv tanulását négy életszakaszban tartja fontosnak:

„Ezek:

1. *A kisdedkor, melyben csak hogy éppen szólni tanulnak.*
2. *A gyermekkor, melyben a tulajdonképeni beszédet tanulják.*
3. *Az ifjúkor, melyben ízléssel tanulnak beszélni.*
4. *A férfikor, melyben velősen beszélni tanulnak.”*

(Comenius, 1896, 166)

Az életkorokhoz a következő módon rendeli hozzá a tankönyveket:

„19. Kézikönyv a négy korhoz képest négy legyen; a) Vestibulum b) Janua c) Palatium d) Thesaurus.

20. A Vestibulum a (nyelv pitvara) a gyermek beszéd-anyagát tartalmazza, t. i. rövid mondatokba foglalt néhány száz szót, melléketül név-és igeragozást.

21. A Janua (nyelvek ajtaja) tartalmazza a nyelvek használatában levő összes szó-kincsét, mintegy nyolcezeret, rövid mondatokba szedve, melyek a dolgokat természetes összefüggésükben fejezik ki. Ehhez rövid és világos nyelvtani szabályokat kell fűzni, melyek világosan eladják azon nyelv helyesírási, hangoztatási, alaktani és szófűzési törvényeit.

22. A Palatium(a nyelvek lakháza)tartalmazzon változatos beszélgetéseket minden dolgról, legyenek azok mindennemű szólásmóddal, ékes szóvirágokkal díszítve. [...]Záradékol álljanak a szólásmódok és jelesmondatok ezer-féle változtatásának és színezésének szabályai.

23. Thesaurus(kincsesház) nevet viselendnek a classicus írók művei, melyek különböző tárgyakról alaposan, velősen írvák. Előre bocsátandók a szónoki beszéd lényegének megfigyeléséről és elsajátításáról s a közkeletű szólásmódok helyes alkalmazásáról szóló szabályok.” (Nagy Oktatástan, 1896, 166-167)

Ezzel lényegében a nyelvtanítás ma is használt szintjeit különböztette meg.

A motiválás, a ráhangolás újabb témákra, tantárgyakra többször is felmerül Comenius írásaiban: „Ha valamely tantárgyra kerül a sor, a tanítványokat arra először fogékonyakká kell tenni.” (Comenis, 1896, 83)

Kényszer, testi fenytés helyett inkább a helyes motiváció megtalálásával kell diákjainkat a tudás birtoklásához eljuttatni. Ez az elképzelés sokkal jobban megfelelt Comenius keresztény lelkiületének, humanista szemléletének.

A nyelvek oktatásánál magából a beszélt nyelvből akart kiindulni, a nyelv szerkezetét csak másodlagosnak tartotta.

„3. A nyelveket nem a nyelvtanból, hanem alkalmas szerzőkből (írásművekből) kell tanulni.

4. A reál-tantárgyakat előbb kell tanítani a művészeteknél.

5. Valamint a példákat a szabályoknál.

(Comenius, 1896, 82)

Az iskolai nyelvtanítás sokszor csupán a nyelvtan magyarázatára szorítkozott, ami részben nem juttatta el a tanulót a nyelv elsajátításáig, a folyamatos beszéd megtanulásáig, másrészt nem köthette le a tanuló figyelmét. Comenius tehát egy világos fogalmi rendszer megteremtését, valamint a szövegfeldolgozást helyezte oktatásának középpontjába, amely mind a tanulókat, mind pedig a tanárt nagyobb sikerélményhez juttatta. A szemléltető oktatás fokozta a motivációt, elősegítette a világos fogalomalkotást, az ismeretek alapos elsajátítását.

Külön fejezetet szentel Comenius a Nagy Oktatástan című munkájában a **val-lásos** nevelésnek. Bár ő is azt állítja, hogy a vallásos érzület Isten ajándéka, de a nevelés szerepét és jelentőségét ebből sem szabad kizárni. Minél kisebb korban el

kell kezdeni a vallásos nevelést, hogy a gyermek az élethez tartozó természetes jelenséggént élje meg vallását. A nevelés során Comenius három dolgot tart különösen fontosnak:

„Serdülő koruktól tanulják meg a gyermekek főként azon dolgokkal foglalkozni, melyek közvetlen Istenhez vezetnek; a Szentírás olvasásával, istentisztelet gyakorlásával, és kiülső jó cselekedetekkel. Mert a Szentírás olvasása Istenre emlékeztet; az istentisztelet gyakorlása elibe állítja az embernek Istent s egybekapcsolja őt vele; a jó cselekedetek szilárdabbá teszik a kapcsolatot, mivel azt mutatják, hogy helyesen járunk Isten parancsolataiban. E hármát komolyan kell ajánlanunk minden egyes növendéknek (s ihyenül kell tekinteniünk a keresztség által ajánlott egész keresztyén ifjúságot, (Comenius, 1896, 180)

Azt is felveti, hogy a tanulók számára hasznos, ha a pap templomi beszédét jegyzetelik. Ezzel fejlesztik stílusérzéküket, bővítik ismereteiket, de az elfoglaltság biztosításával megakadályozható a helytelen viselkedés is.

Comenius pedagógiai rendszere tehát rendkívül átfogó módon vizsgálja a nevelés folyamatát. Ideológiai alapja a reformáció által közvetített keresztyén eszmrendszerből táplálkozott. A megismerés folyamatának tisztázásával felvázolta a tanulói motiválás humánus útját. Foglalkozott egyes tantárgyak oktatásának módszereivel. Didaktikai, módszertani, pszichológia ismereteket hagyott az utókorra, ezzel elősegítette ezen tudományágak kiválását a filozófia tárgyköréből. A pedagógia tudománya azonban csupán eszköz Comenius számára. Példája Hollandia, a jómódú protestáns polgárok mintaországa. Az iskoláknak az a feladatuk, hogy a minél műveltebb tanulóifjúság kibocsátásával biztosítsák egy emberibb, humánusabb társadalom megeremtését, mind a morvák, valamint a magyarok felemelkedését is. Sorsközösségük eszköze a hitük.

A kedvező gazdasági és politikai változásuk érdekében azonban még sokat kell tenniük.

Comenius a magyarok társadalmi fejlődésének problémáit a következőkben látta:

„37. Kedves magyarok, a belső békét inkább óhajtánatok kell, mint dicsékednetek vele. Mert ha van hely a nap alatt, ahol az ellenségeskedéssel emészti magukat, vagy legalábbis nem törődnek magukkal, hanem elhanyagolják ügyeiket – ez az a hely. Többnyire úgy viselkednek, mintha mindenki csak a maga haszna előmozdítására született volna, senki a közjóéra.” (Kovács, 1970, 360)

Az idézett Comenius irat éles társadalomkritikát tartalmaz, de a jószándék nem vitatható. Mivel Comenius saját népe számára egy erős Magyarországtól várhatott volna segítséget, így kritikájának célja nem az elmarasztalás, megszegényítés, hanem a jobbítás szándéka. Csak az javíthat állapotán, aki ismeri bajainak okát. Comeniust ez az elv vezérelhette. A saját eszközeivel, a művelődés, az iskola, valamint az egyház segítségével mindent megtett a társadalmi felemelkedés biztosítása érdekében. Nem rajta múltott, hogy törekvéseit nem koronázta teljes siker. Az a tény azonban, hogy műveiből most is meríthetünk, mégis azt bizonyítja, hogy nem fáradozott hiába.

(Az idézetek helyesírása a források eredeti helyesírását követi.)

Felhasznált irodalom

1. Comenius Amos Janos (1896) *Comenius A. J. Nagy Oktatástana*. Steinfeld Jenő kiadása, Sárospatak. Latinból fordítá: Dezső Lajos.
2. Comenius (1992) *Pampaedia*. Fordította: Bollók János. *Bibliotheca Comeniana. A Magyar Comenius Társaság kiadványa*, Sárospatak.
3. Rácz Lajos (1931) *Comenius Sárospatakon*. MTA, Budapest.
4. Von Criegern, Hermann Ferdinand (1881) *J. A. Comenius, als Theologe*. C. F. Wintersche Verlagshandlung, Leipzig-Heidelberg.
5. Červenka, Čapkova, Kozáková et al. (1970) *Consultationes de Consultatione*. J. A. Comenius Institute of Education Czechoslovak Academy of Sciences, Prague.
6. Kovács Endre (szerk) (1970) *Comenius Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest.
7. Luthmer (1921) *Comenius*. Belhagen-Klafung, Bielefeld-Leipzig.
8. Otetea, Andrei (1974) *A reneszánsz és a reformáció*. Gondolat Kiadó, Budapest.
9. Schaller, Klaus (1967) *Die Pädagogik des J. A. Comenius*. Quelle – Meyer, Heidelberg.
10. Bán Imre (1958) *Comenius és a magyar szellemi élet. Pedagógiai Szemle*, VIII. évf. 10. sz. 928-239.
11. Éles Csaba (2006) *Reneszánsz, humanizmus és reformáció: kontrasztok és korrespondenciák. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
12. Éles Csaba (2009) *Comenius és az ókor szellemi öröksége. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
13. Fenyő Imre (2002) *Comenius karteziánus meditációi. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
14. Geréb György (1958) *Comenius Orbis Pictusa. Pedagógiai Szemle, VIII. évf. 10. sz. 948-961*.
15. Geréb György (1958) *Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai. Pedagógiai Szemle, VIII. évf. 10. sz. 1013- 1019*.
16. Győri István (2006) *A Sárospataki Kollégium cseh-morva misszója. Comenius és az utókor. Bibliotheca Comeniana XII*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
17. Halászi Aladár (2009) *Comenius esztétikai értékrendje. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
18. Kurdybacha, Lukasz (1970) *Comenius és a korai felvilágosodás. Magyar Pedagógia, X. kötet, 3.sz. 249- 269*.
19. Lázár Sándor (2003) *Tanítási motiváció Comenius oktatási rendszerében. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.
20. Martinák János (2000) *Kísérlet Comenius filozófiájának megközelítésére. Bibliotheca Comeniana XIV*. A Magyar Comenius Társaság kiadványa, Sárospatak.

ABSTRACT

PHILOSOPHIE, PÄDAGOGIK UND THEOLOGIE IM
GEDANKENSYSTEM VON COMENIUS

Die oben genannten 3 Begriffe hängen in den Werken von Comenius miteinander eng zusammen. Die philosophische Grundlage seiner Werke ist Pansophismus. Das Wissen ist ein Mittel zur gesellschaftlichen Selbstverwirklichung. Sie kann die Schule erleichtern. Die Aufgabe der Unterrichtspolitik ist das Helfen der Verbreitung des reformierten Glaubens. Glauben und Wissen ergänzen einander, sie können nicht zu gegensätzlichen Ergebnissen führen. Zahlreiche pädagogische, psychologische Thesen beweisen, dass Comenius in der Pädagogik wirklich völlig Neues zustande bringen konnte.

